

Retkiä kielen ja mielen viidaksoon

YRJÖ VARPIO

Neljä vuotta ennen tapaturmaista kuolemaansa auto-onnettomuudessa Lauri Viita julkaisi kokoelmassa Suutarikin suuri viisas (1961) seuraavan runon:

*On minulla muistamista:
puuttuu metsä, puuttuu pelto,
puuttuu pirtti, puuttuu piika,
puuttuu parka puoliseksi;
kieli on, sopii sanoa.*

Jani Virtanen

Runo viittaa hämmästyttävään piirteeseen skitsofreniaan sairastuneen runoilijan viimeisiltä vuosilta: sairaus ei tuhonnut kielen monivivahteisuutta eikä ilmaisu-rikkautta. Olen eräässä tieteellisessä artikkelissani (Annamari Sarajaksen juhla-kirja Kirjojen meri, 1983) käsitellyt Viidan runokielen ja proosakielen yhteyksiä skitsofreenikkojen kielenkäyttöön – vähän uskaliaastikin, kun ajattelee asiantunte-mustani. Viita sairastui skitsofreniaan 1940-luvun lopussa, ja sairaus oli hänen jatkuva seuralaisensa aina kuolemaan asti. Viimeiset vuotensa Viita asusti Kellokosken sairaalassa. Hän jatkoi kuitenkin kirjailijantyötään ja julkaisi edelleen. Palaan skitsofrenia-asiaan vähän jäljempänä. Aluksi Viidan kielestä yleisemmin.

Viita oli lähtöisin Tampereen työläisesikaupungista Pispalasta. Hänen esikois-teoksensa Betonimylläri ilmestyi 1947. Kaksi vuotta myöhemmin ilmestyi lapsille kirjoitettu fantastinen runosatu Kukunor. Se oli niin vaikeaselkoinen, että aikuiset-kaan eivät sitä oikein ymmärtäneet. Vuonna 1950 valmistui romaani Moreeni, joka kuvailee paljolti Viidan perheen vaiheita Pispalassa.

Aikalaisarvosteluissa Viitaa pidettiin mestarillisena suomen kielen käyttäjänä, ja sama linja on jatkunut myöhemmin Viidasta tehdyssä kirjallisuustieteellisessä tutki-muksessa. Viidan maksiimit ovat myös olleet hyvin mieleen jääviä. Viitaa on sitee-

railtu tavattomasti, milloin missäkin yhteydessä, hyvin erilaisten ihmisten teksteissä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura rakensi muutama vuosi sitten kirjailijoiden maailmankuvaa esittelevän näyttelyn, ja sen otsikoksi oli valittu »Kun luot, luo maailma». Se on lainaus Moreenista. Viidalle tyyppilliseen tapaan sen yleveys tosin romaanissa ironisoidaan kaivautumalla sanojen vaihteleviin merkityksiin: »Luojaan kuvan pitää luoda, tehdä luovaa työtä! Ei, Iisakki, lumenluontia ei oteta lukuun.»

Vaikka Viidan kieltä arvostettiin, kirjailija joutui kahdesta syystä kirjallisen elämän marginaaliin. Sairaus vaikeutti hänen kirjailijantyötään mutta ei lopettanut sitä kokonaan. Lisäksi Viita jäi 1950-luvulla kirjallisen elämämme vallanneiden modernistien jalkoihin. Hän oli kirjoittanut perinteistä loppusoinnullista, mitallista runoa, lopulta jopa kalevalamittaista – samaan aikaan kun suomalainen lyriikka muuttui hyvin radikaalisti modernistiseksi nuoren akateemisen polven runoilijoiden Haavikon, Mannerin, Anhavan ja muiden mallien mukaisesti. Runoissaan Viita kommentoi tätä kehitystä.

*Luettavat laulujansa,
runojansa, räpäleitä,
äkkiviisaat ja äreät
akateemiset kakarat.*

Kirjailijatoverin Väinö Linnan menestystäkään ei ollut helppo niellä. Viita saattoi ajatella, että Moreenin ironisesti rakennettu kuva kansalaissodasta, »punakapinasta», oli eettisesti arvokkaampi kuin Linnan Tuntemattoman sotilaan realistinen kuva, joka tarjosi ihmisille mahdollisuuden samastua sankarirooleihin. Runossa hän ilmiselvästi kommentoi asiaa:

*Veritöitäkö tekisin,
raatoja ravistelisin –
vaiko vaiti jo olisin,
kun ei kaunis kantaudu,
rakkaus rahana riehu
Suomessa sotarujossa.*

Viidan runokielen erityisluonne

Edellä olevat esimerkit johdattelevat Viidan runokielen sellaiseen erityispiirteeseen, johon en pystynyt teoreettisessa mielessä kunnolla puuttumaan varhaisessa Viitaväitöskirjassani (1973). Se on Viidan runojen ja romaanien käymä vilkas keskustelu kirjallisen perinteen kanssa. Vasta 1980-luvun kirjallisuustieteessä nousi esiin tutkimussuunta, joka korosti tekstien intertekstuaalisuutta eli niihin aina tavalla tai toisella sisältyvää vuoropuhelua muiden teosten kanssa – siihen tapaan kuin Viidan edellä lainatut runokomentit jo osoittavat. Runot enempää kuin muutkaan kaunokirjalliset tekstit eivät synny tyhjiin tilaan, vaan ne viittaavat avoimesti tai peitetysti suureen määrään aikaisempia tekstejä. Intertekstuaalisuuden tutkimuksella onkin Viidan tuotannossa erittäin laaja ja kiinnostava työkenttä.

Mitä tämä tekstienvälisyys Viidan tuotannossa sitten oikeastaan on? Esikoisteoksen laajassa Mylly-runossa, joka sijoittuu Tampereen Hämeenkadulle ja Aleksanterinkirkon puistoon vanhalle hautausmaalle, käydään tiukkaa keskustelua Runoilijan ja Saatanan välillä. Kyseessä on tietysti kirjallisuuden ikivanha aihe. Runon Saatana mitätöi kerta toisensa jälkeen Runoilijan pateettiset olettamukset ihmisen korkeasta päämäärästä. Runoilijan väitteet tosin käyvät ilmi lähinnä vain Saatanan vastauksista. Runoilija vetoaa ihmisenä olemisen suuriin päämääriin, mutta Saatana arvostelee yleväksi heittäytyvää Runoilijaa:

*Vaellusolio, kuinka sun rotuus
sopisi muu kuin joustava totuus!*

Itse asiassa kyseessä on väännös Otto Mannisen runosta (1938):

*Siks, ihminen, sa kuulut rotuus,
maan että peris ihmisyys,
ois ohje oikeus ja totuus!*

Riimittely on sama ja muutenkin osoite tarkasti osoitettu. Mutta Mannisen »ihminen» on nyt »vaellusolio», arvot suhteellisia, totuudet joustavia, toisin kuin Mannisen runossa. Viita käy periaatekeskustelua aikaisemman kirjallisuuden kanssa, ja kysymys on jostakin aivan muusta kuin sanojen, riimin tai rytmien lainaamisesta. Tästä kritiikistä syntyy suuri osa runon merkitystä.

Sama toistuu esikoisteoksen nimirunossa Betonimylläri. Manninen oli 1930-luvun runossaan arvioinut ihmistä ylevään sävyyn:

*Sill on sielus suuret kaavat
siipiavaruudet aavat
siinä kirkastuksen saavat
tummat tuskat, tuimat haavat...*

Viita panee jo riimittelyssä paremmaksi, ja samalla ajatus ihmislajin erinomaisuudesta kääntyy pääläelleen:

*järki hourii tieteet, kaavat,
joilta muka homeet, naavat,
kyvyt, mielteet, syvät, aavat,
syntyvän ja kuolleen laavat
ilmenemisluvan saavat.*

Viidan ja Mannisen runot erottavat toisistaan toinen maailmansota ja sen kauhut ja pettymykset. Myös uusi tiede, esimerkiksi Eino Kailan teos Persoonallisuus (1934), jossa idealistisen ihmisen alta paljastetaan biologinen, raadollinen ihminen, heijastuu Viidan runoon. Kailan teoksethan olivat tamperelaisille työläiskirjailijoille, Viidan ohella Linnalle, sodan jälkeen tärkeitä lukukokemuksia.

Viidan lyriikka ja myös Moreeni ovat täynnä edellä kuvatun kaltaista kirjallista keskustelua. Pispalan eepos Moreeni tarjoilee toistuvasti lukijalle poleemisia sitaatteja. Kun kerrotaan siitä, miten Pispalan punakaarti keväällä 1918 peräytyy epäjärjestyksessä kohti Pispalaa ja pakokauhu alkaa levitä, kertoja kommentoi: »Kaikki lapset ja vanhukset ja äidit ja morsiamet – he tiesivät kyllä, koska urhea miesväki läheni.» Sota-aikoja muistavan tai tuntevan lukijan on helppo huomata, että Sillanpään 1939 kirjoittamaa »Marssilaulua» lainataan sanatarkasti mutta tekstiin upottaen, ilman kirjoittajan nimeä tai sitaattimerkkejä. Sillanpään sotaa heroisoiva teksti saa kriittisen arvioinnin.

Intertekstuaalisuus on erittäin huomiota herättävä piirre Viidan teksteissä. Mutta sillähän ei ole vielä mitään tekemistä skitsofrenian kanssa! Asiaa kuitenkin lähestytään.

Toinen piirre, joka Viidan kielessä on herättänyt lukijoiden, kriitikoiden ja tutkijoiden huomiota, ovat hänen toistuvat sana- ja kielileikkinsä. Niitä on sekä Viidan lyriikassa että proosassa. »Jos tahdot saada jauhoa, niin kulje kohti Hauhoa», sommittelevat Niemisen Joosefiina ja hänen Kalle-poikansa hokemaa kulkiessaan jalan kansalaissodan jälkeen ruoanhamstrausmatkalla Hauholle: »Kunnes oltiin kuin oltiinkin Hauhon pitäjässä – jauhun pitäjässä, itäjässä, pitäjässä, sepä hassua.»

Kiintoisaa on sekin, että Viita hyvin mielellään rakentaa teksteihinsä eräänlaisen käänteisen maailman: asia esitetään kieltojen muodossa. Kun tällaisia runoja lukee, mielikuviutus aktivoituu ja tullaan eräänlaiseen »kuvallisuuden paradoksiin», josta Viita-tutkija Sakari Katajamäki on sanonut: »Näin ei asia ole – millä tavalla se siis on?» Runoa luettaessa syntyy mielikuvan ja merkityksen välinen ristiriita. Kun runo sanoo, että jotakin puuttuu tai jotakin ei tapahdu, lukija tietenkin näkee mielessään juuri sen, mitä ei ole olemassa. Tämä kuvallisuuden paradoksi koskee kaikkia aistialueita, ei pelkästään näköhavaintoa. Kun Viidan runossa sanotaan linnusta, että »ei se laulanut ollenkaan», lukija voi kuulla tai kuvitella linnun ja linnunlaulunkin mielessään.

Viidalla tämä kielteinen esittäminen etenee hyvin monitasoisena. Eräs runo alkaa, että »meiltä ei emäntä pääse», mikä antaa odottaa selitystä siihen, miksi emäntä ei pääse lähtemään kotoa – kunnes runon jatkossa käy ilmi, ettei emäntää edes ole olemassa. Aivan samaan tapaan Viidalla on runoja, joissa ensin pitkään luodaan kuvaa toiminnasta, kunnes se lopuksi kielletään.

Hämentäviä Viidan runot ovat olleet monille lukijoille ja arvostelijoille varsinkin niiltä osin kuin niihin sisältyy täysin tai lähes käsittämättömiä sanoja ja lauseita. Käppyräinen-kokoelman (1954) runo Kökkö alkaa:

*Käki kukkoja kukutti,
käkätti kotikanoja.
Kukin kukkea kupunen
kukoi kuin kyky kekotti.
Kaikkokenkkäälä kajasti.*

*Kuuro kasto kiukaan kieltä.
Koko kokkona kimahdi
kulkukoulun kaulimitse,
kuohimoitse, kuolaimitse
kylykirjaston kihellys.*

Runo jatkuu samaan tapaan, kaikki sanat alkavat k-kirjaimella. Kysehän on tietysti vanhasta lastenrunojen ja lorujen perinteestä. Viita oli itse hämmästynyt siitä, ettei lukija heti oivaltanut, mistä runossa on kysymys. Hän oli ymmärtävinnään runon merkityksen paljon paremmin kuin lukijalta voi kohtuullisesti vaatia. »Kaikkokenkkäälä» on tietysti auringonnousu, »kylykirjasto» ovat tietysti punaisina hehkuvat kiuaskivet, »kulkukoulu» on elämäkoulu, joka kaulitsee ja kuohitsee ihmistä. Kaikki oli Viidan mielestä päivänselvää!

Suutarikin, suuri viisas -kokoelman (1961) aforismiosastossa Viita kehitteli aivan omanlaistaan kielioppia ja kielisysteemiä, joilla hän halusi jäsentää maailmaa. Siihen kuului uusia käsitteitä ja uusia viitamaisia asioiden suhteita. Esimerkiksi tieteiden tai »oppien» järjestelmää Viita kuvaa seuraavasti:

Oppeja on kuusi: laatuoppi, muoto-oppi, mielioppi, tolaoppi, epäleoppi, kielioppi.
Laatuoppi käsittää paikan ja aineen. Paikka on tila ja aika, tähän perustuu omatunto, etiikan alje.
Muoto-oppia ovat taiteet, matematiikka, lakitiede.
Mielioppia ovat toimestutiede, havaintotiede, lääketiede.

Varmasti oli kyse siitä, että runoilijan maailma alkoi sulkeutua yksityisiin merkityksiin. Mutta tämän sulkeutuneen maailman rinnalla kokoelman aforismeista tapaa aivan hämmästyttävien oivaltavien ja kaukokatseisten ajatusten esimerkiksi kielestä. Viita pohtii kielen ulottuvuuksia tavalla, josta paistaa selvä semiootikko ennen semiotiikkaa.

Skitsofrenia ja runokieli

Viita sairastui skitsofreniaan 1940-luvun lopulla, Moreenin viimeistelyvaiheen aikana. Kirjailijaa oli sitä ennen kohdannut vastoinikäminen toisensa jälkeen: ensimmäinen avioliitto oli hajonnut, hän joutui muuttamaan pois Tampereelta, teosten julkaisemisesta syntyi kustantajan kanssa erimielisyyksiä, ja 1949 kuoli hänen äitinsä, joka oli vahvasti dominoinut Viidan elämää ja tuotantoakin (Alfhild, Moreenin Joosefiina). Tämän jälkeen Viita eli vuoroin sairaaloissa ja sairaaloiden ulkopuolella aina kuolemaansa saakka. Hän kirjoitti jatkuvasti, ja tulee kysyneeksi, mitä yhteyttä Viidan kielikoukeroilla ja skitsofrenialla voisi olla?

Psykykkisiä poikkeustiloja Viita oli kuvannut vakuuttavasti jo Moreenissa. Sekatyömies Iisakki Nieminen pohdiskelee siinä ulkoisten ja sisäisten taakkojen painavuutta. Rautojen, hirsien ja säkkien kanssa kyllä selvisi, kun saattoi laskea kuorman maahan ja hengähtää, mutta toisin oli silloin, kun oli itse sekä kuorma että kantaja: »— ei muuttunut kahdeksi yksi, ei yhdeksi kaksi». Kirjailijan alter ego Erkki Nieminen kertoo jäljempänä romaanissa, kuinka hän oli kokenut tahdon

irronneeksi ruumiistaan. Äiti oli kehottanut lähtemään Pispalan poikien joukkoon leikkimään, mutta Erkistä ei ollut lähtijäksi: »Minä olin kuin naulittu siihen paikkaan, jossa lojuin. Minä tahdoin ja halusin, oikeastaan minä olin jo teidän tykönnä, niin elävästi minä näin ja koin, mutta ruumiini ja liikkeitteni suhteen minulla ei ollut pienintäkään käskyvaltaa.»

Myös Suutarikin, suuri viisas -kokoelman aforismiosastoon sisältyy proosatekstejä, joista muutamissa Viita selvästikin kuvailee psykoottisen tilan kokemusta. Hän pohtii, kuinka asettaa valveunet niille kuuluvaan asemaan: »Toistaiseksi hänet voi pelastaa vain omakohtainen oivallus, että tarkkuus ja pysyväisyys ovat todellisuuden ainoat tositteet.»

Psyykkisten poikkeustilojen kuvaus on kuitenkin eri asia kuin poikkeava kielenkäyttö, johon tässä on tarkoitus keskittyä. Itävaltalainen psykiatri Leo Navratil on pohdiskellut kielileikkien ja salakielen mahdollisia yhteyksiä skitsofreeniseen kielenkäyttöön. Navratil julkaisi teokset skitsofrenian ja taiteellisen kuvailmaisun (Schizophrenie und Kunst, 1965) sekä skitsofrenian ja sanataiteellisen kielenkäytön (Schizophrenie und Sprache, 1966) suhteesta. Navratililla oli Klosterneuburgin psykiatrisessa sairaalassa potilaita, joille hän järjesti runoterapiaa ja jotka sitten innostuivat kirjoittamaan runoja. Kävi niinkin, että tervehdettyään näistä potilaista saattoi tulla jälleen täysin runottomia. Eräs Navratilin potilaista kulkee nimellä Aleksander. Hän kirjoitti runoja vain pyynnöstä mutta tuotti hyvään vireeseen päästyään tekstejä, joissa oli samoja tunnusmerkkejä kuin sanataiteessa jo satojen vuosien ajan: metaforia, symboliikkaa, alluusioita, parodiaa, erilaisia rytmi- ja äännesoinnutteluja jne.

Viidan teksteistä on helppo löytää samoja piirteitä kuin Navratilin potilasteksteistä. Seuraavassa olen ryhmitellyt nämä piirteet kuudeksi kielenkäytön tyyppiksi.

Kätkeytyminen vaikean tai käsittämättömän henkilökohtaisen kielen taakse. Tästä on hyvänä esimerkkinä edellä lainattu runo Kökkö, samoin Joosefiinan tuutulaulu Moreenissa:

*– Uksvili aarellii, uksvili morsellii,
urtta ja vaasellii, akkemperi taas;
kun kömpeli oskoli koli tei,
sen sanon minä vaasellii,
sun salemia kalemia kiaruuttantei.*

Runsat alluusiot eli viittaukset muihin teksteihin. Alluusio on kirjallisuuden kielen peruselementti, mutta Viidalla niiden määrä on tavattoman suuri, ja hankalimmillaan viittausten käyttö johtaa lukijan huomattaviin ongelmiin.

Udissanajon sepittelyä esiintyy tietysti aivan terveeltäkin pohjalta. Kuten muistetaan, takavuosien suomalaisuusharrastuksiin kuului kaikkien vierasperäisten termien suomentaminen, ja Viidallekin »suomenvaltaisuus» oli tärkeätä. Usein Viidan sanansepitys lähenee kuitenkin vaikeaselkoista tai täysin käsittämätöntä kielipeliä, ellei sitä sitten ota huumorin kannalta. Ihmisen työkyky on Viidan pohdiskeluissa »ihmisen ottimet», jonka vastakohtana ovat maan antimet. Jyrkkä maantie Pispala-

lassa onkin oikeastaan »tienmaa», ja kun ihminen esitelmöi niin elävästi, että puhutut asiat alkavat muuttua melkein kuin konkreettisiksi esineiksi, hän »esineisel-
telmöi». 1960-luvun esseissä, joista ainakin yksi radioitiinkin, Viita harrasti erityi-
sen ahkerasti uudissanojen sepitystä: essee oli »saatikas», johdinauto oli »sarvikäi-
läs», mielisairaus oli »mielensairaus» – eihän kukaan ole mielellään sairas!

Runsas alku- ja loppusoinnuttelu myös proosakielessä. »Se on laaki ja vainaa kun Paavali painaa, mistähän lahtari lapioita lainaa!» rehvastelevat kapinaan val-
mistautuvat Pispalan punakaartilaiset Moreenissa.

Tekstin variointi kirjainten ja sanojen järjestystä vaihtelemalla. Moreenissa Lempiin rakastunut Paavali maistelee sanoja: »Lempä lempiä, lempiä Lempiä, sepäs sattui mukavasti!»

Metaforien runsas käyttö. Tässä suhteessa antoisin teos lienee lapsille tarkoitettu runosatu Kukunor. Aikanaanhan sitä pidettiin täysin käsittämättömänä sanalei-
kittelynä ja fantasiointina. Sittemmin siitä on valmistunut televisioelokuva pää-
osissa Esko Salminen ja Liisamaija Laaksonen, ja fantasian tutkijoille se on ehty-
mätön aarreaitta.

Samankaltaisuus runoilijoiden ja skitsofreenikkojen kielenkäytössä ei Navratilin mukaan kuitenkaan merkitse runojen sairautta. Navratil korostaa sitä, että skitso-
freenikon ja terveen ihmisen tavassa muodostaa kieltä ei lähtökohdiltaan ole suu-
ria periaatteellisia eroja. Kyse on kaikille ihmisille yhteisestä, piilotajuisesta kielen
kerroksesta. Kielipelit, kielileikit ja nonsense kumpuavat ihmisen luontaisista kie-
lenmuodostamismekanismeista. Ihminen on perusrakenteeltaan olento, joka ajatte-
lee ja puhuu metaforisesti. On yllättävää lukea itävaltalaisen skitsofreenikon teks-
tiä (»Die Rote Farbe ist rot»), kun sille löytyy vastineita esimerkiksi ekspressionis-
tisesta maailmanlyriikasta (»Rote Himbeeren sind rot») tai miltei mistä tahansa
modernistisesta runoudesta (»Punainen on puku punainen», Paavo Haavikko).

Kirjallisuudessa oikulliset lauseet saavat tietenkin oikeutuksensa myös siitä, että
ne on hyväksytty kirjallisen elämän pelisääntöjen mukaisesti kirjaan, ja kirja on
kustannettu ja kielipelistä tullut hyväksyttyä kirjallisuutta.

Walter Vogt on teoksessa *Literatur und Schizophrenie* (1977) viitannut siihen,
että »hullujen» runoilijoiden – ja heitä ovat hänen mielestään kaikki aidot runoili-
jat – kielestä kajastaa ihmiskielen yhteinen sosiaalistamaton alkuvaihe. Oppies-
saan puhumaan lapsi oppii, että äiti on hellä, isä ankara ja oikeudenmukainen,
päivä valoisa, yö pimeä, aurinko kuuma, kotiseutu rakas ja vuoret vapaita. Lapsi
kasvaa kielellis-sosiaaliseen järjestelmään ja on sittemmin myös sen vanki. Hän
unohtaa, että äiti on myös paha akka, isä pelkuri ja aurinko kuoleva tähti. Runoi-
lijoiden tehtäväksi jää kertoa tämä.

Nykylukijan näkökulmasta Viidan runoja ei tee mieli nimittää sairaiksi teksteik-
si. Olen usein palauttanut mieleeni mietelmän Viidan kokoelmasta Suutarikin,
suuri viisas:

Ei ainoastaan rakennustaito, vaan koko nykyinen teollisuus perustuu veistotaitoon. Ko-
nesahat, ilmaporat, räjähteet, kaivukoneet ovat niitä välineitä, joilla Suomen ystävällisiä
äidinkasvoja veistetään. Ainoastaan taiteen elävä herkkyyks voi nyt ratkaista, kasvaako
täällä myös omatunto, vaiko vain maa murenee ja vesi sakenee.

Nykykoneet ovat hienosyisempiä kuin 1950- ja 1960-luvun koneet, mutta sama ristiriita on edelleen olemassa. Taidetta tarvitaan sen selvittelyyn yhtä paljon kuin ennenkin.

Miksi sitten jokin asia pitää sanoa vaikeasti, kun kielen tarkoitus on välittää merkityksiä eikä peittää niitä? Viidan kielessä on tavattoman paljon sellaisia tihentyymiä tai käänteitä, joissa huomio kääntyy voimakkaasti itse kieleen ja sen erilaisiin merkityksiin. Kielenkäytön nostaminen korostetusti esiin on sekin kirjallisuuden vanha luotettava keino.

Nonsense-lyriikan – ja myös hämäräien tuutulaulujen – perinnehän on tavattoman pitkä, ja tutkimus on nähnyt niissä taiteen tärkeän peruspiirteen. Nonsense ei ole mimeettinen, todellisuutta heijasteleva laji, se ei rakenna sellaisia maailmoja ja henkilöahmoja, joihin me voisimme lukijoina samastua. Nonsense-kirjallisuudessa esitetään usein puhetilanteita ja kommunikaatiota, joka menee jollakin tavoin pieleen, ja seuraukset ovat absurdeja tai koomisia. Viidan runossa »Joko on kärpänen tapettu?» ajatus etenee laajenevin kehin mahdottomuudesta toiseen: pirtinpöydän pyyhkijä esittää emännän kysymykseen yhä uusia verukkeita, ensin on pöytä pyyhittävä, sitten pirtti, sitten on kuivattava kaivo ja sitten järvi. Sekään ei riitä. Vasta kun on menty manalle, saadaan hyvä sanoma: »nyt on kärpänen tapettu».

Usein nonsense-runo rakentaa jonkin odotuksen lukijan mieleen, mutta jo seuraavassa hetkessä tämä odotus torjutaan ja käännetään nurinniskoin – tämäkin Viidalta tuttua.

Kirjallisuuden maailmassa ei ole aivan helppo osoittaa, että kirjoittajan yhteys reaalisuuteen olisi katkennut. Kaunokirjalliset teokset nimittäin joka tapauksessa rakentavat oman erityisen maailmansa, eräänlaisen mahdollisen maailman, jolla on omat sääntönsä. Se asetetaan rinnakkain meidän yhteisen näkyvän maailmamme kanssa, ja lukijan antoisana tehtävänä on vertailla näitä kahta.

Käsittämättömyyden poetiikalla on paljon annettavaa kirjallisuustieteelle ja erityisesti kirjallisuuden lukemisen tutkimukselle, kuten tamperelainen dosentti Päivi Mehtonen on todennut. Nonsense ei ole pelkästään laji, vaan se on oikeastaan kaiken kaunokirjallisuuden olennainen aspekti. Se kääntää huomion kieleen ja nostaa esiin tulkintaan liittyvät ongelmat: mitä tämä merkitsee, mitä ymmärtäminen oikeastaan on? Ne ovat kirjallisuustieteen ja lukemisen keskeisiä ongelmia.

Tietysti voi kysyä, miten käsittämätöntä kirjallisuus saa olla, ennen kuin se lakkaa kokonaan puhuttamasta lukijaa? Voiko se ylittää rajan, jossa se ei enää ole kaunokirjallisuutta tai jossa se ei oikeastaan ole enää ihmisten välistä viestintää lainkaan? Aikalaiset ovat kuitenkin usein pitäneet käsittämättömänä sellaista, mikä myöhemmille lukijoille on hauskaa ja nautinnollista. Tuskin me Viidan kielenkään parissa enää tuskailemme, että emme saa kaikesta selvää.

YRJÖ VARPIO, emeritusprofessori
yrjo.varpio@kolumbus.fi
Petsamonkatu 14 A 22
33500 Tampere